

38. Яшан О. О. Морально-психологічний стан населення України в умовах окупації (1941–1944 рр.) (на матеріалах центральних областей України): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / О. О. Яшан; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2010. – 20 с. – Режим доступу: http://www.irbisnbn.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2010/10yooocu.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1. – Дата доступу: 14.12.2014. – Назва з титулу екрану.
39. Яшан О. О. Роль та місце психологічної війни у завойовницьких планах керівників III Рейху // Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – Вип. 5. – С. 94 – 97.

Тишин О. В. Агитационно-пропагандистская деятельность немецкой оккупационной администрации на территории юго-восточных областей Украины.

Статья посвящена агитационно-пропагандистской деятельности немецкой оккупационной администрации на территории юго-восточных областей Украины в 1941–1944 гг. Определяются основные средства, направления и результаты немецкой пропаганды среди местного населения. Обращается внимание на то, что в юго-восточных областях Украины перед нацистской пропагандой встали задачи по формированию лояльного отношения к “новому порядку” как со стороны крестьянства для обеспечения немецких войск продовольствием, так и со стороны рабочих, которые должны были наладить поставки в Германию сырья и промышленной продукции, а также стать источником пополнения оstarбайтеров. Проведен анализ эффективности работы нацистского пропагандистского аппарата, обращено внимание на ее низкую результативность при достаточно высоких ожиданиях местных жителей от оккупации, проявлением чего стало распространение различных течений сопротивления, необходимость применения принудительных мер при вербовке трудовых ресурсов для работы в Третьем Рейхе, а также многочисленные карательные акции по партизан. Главная причина низкой результативности агитационно-пропагандистской деятельности немецкой оккупационной администрации заключалась в склонности нацистов к террору и отсутствия в них гибкой политики на захваченных землях, которая окончательно оттолкнула от них местное население.

Ключевые слова: агитация, оккупация, пропаганда, юго-восточные области Украины.

Tishyn O. V. Agitational propaganda activity of German occupation administration on the south-eastern regions of Ukraine.

The article is devoted to agitational-propaganda activity of the German occupational administration on territory of the south-eastern regions of Ukraine in 1941 – 1944. The main directions and results of German propaganda on local population are defined. The article pays great attention to the tasks which appeared in front of the German propaganda in the south-eastern Ukraine. They are formation of the loyal relation towards “new order” of both peasants who had to provide German army with the food and working people who should arrange raw materials and industrial products delivering to Germany. These regions should be a source of ostarbeiters. The analysis of workings effects of German nazi administration was carried out. It is noted that the results were poor despite high expectations of local populations from occupation as a result a lot of different group of resistance appeared. Germans were compelled to apply coercive measures of recruitment of manpower for work in the Third Reich and there were a lot of retaliatory operations against partisans. The main cause of such low efficiency of agitational-propaganda activity of German occupational administration was tendency of nazis to terror and lack of flexible politics on seized territories, that finally repelled the local population from them.

Keywords: agitation, occupation, propaganda, the south-eastern regions of Ukraine.

УДК 94(477.64)“1941/1943”

І. М. Слудка, Л. В. Турчина

ШКІЛЬНИЙ ПРОЦЕС ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПІДЛЕГЛИХ ТРЕТЬОГО РЕЙХУ (НА ПРИКЛАДІ м. ЗАПОРІЖЖЯ)

У статті автори аналізують політику німецької окупаційної влади в сфері шкільної освіти в м. Запоріжжі. На окупованій території міста були відкриті початкові та українські народні школи з метою встановлення тотального контролю над наймолодшими категоріями населення. Політика німецького командування носила непослідовний та обмежений характер та не досягла бажаних результатів. Розкрито особливості функціонування шкіл, політики окупаційної влади стосовно підбору педагогічних кадрів й покладених на них новою владою завдань

Ключові слова: Третій рейх, окупація, шкільна освіта, Запоріжжя

З переосмисленням українською наукою історичного процесу, виникає потреба переглянути по-новому окремі його моменти. Досить помітним явищем у сучасному історичному середовищі є зростання суспільного та наукового інтересу до складних та суперечливих подій Другої світової війни. Вагоме місце в наукових пошуках посідає дослідження освітнього процесу в різних окупованих регіонах України. В умовах радянської політичної системи історики використовували загальноприйняті традиційні штампи в аналізі окупаційного періоду. Наукові розвідки українських дослідників на базі нових джерел та методологічних підходів дозволили суттєво заповнити існуючу прогалину в означеній темі.

Першою спробою дослідження сутності шкільної політики німецьких окупантів в Україні в роки війни стала стаття В. Ленської [1]. Особливості організації та функціонування початкових професійних шкіл, курсів, училищ, технікумів, окремих факультетів та вузів досліджувалися О. Потільчаком [2]. Останнє десятиліття характеризується появою значної кількості робіт, присвячених освітній системі на окупованих нацистами українських теренах. Однією з перших узагальнюючих праць можна назвати роботу Б. Єржабової [3], де автор робить спробу розкрити особливості функціонування освітньої системи як складової нацистського окупаційного режиму на українських територіях. Висвітлення освітньої політики нацистів на регіональному рівні знайшло відображення у дослідженнях В. Ревегука [4], М. Слободанюка [5], Ю. Олійника [6], колективній монографії "Запорізький рахунок Великій війні 1939-1945" [7], навчально-методичному посібнику "Культура в роки війни: період окупації" [8].

На основі аналізу загальних підходів німецьких владних структур щодо організації освітнього процесу в рейхскомісаріаті "Україна", окупаційних планів та їх втіленні на місцях (на прикладі м. Запоріжжя) зробимо спробу відтворити функціонування навчальних закладів й вибудувати реальну картину, притаманну окупаційному періоду.

Політика нацистського керівництва у сфері освіти була непослідовною практично з початку окупації німецькими військами території України, що пояснювалося, перш за все, планами нацистів, розробленими напередодні війни, та відсутністю єдиної думки у середовищі представників німецької верхівки. А. Гітлер, Г. Гімлер, Е. Кох, Г. Герінг вважали, що відкриття мережі навчальних закладів призведе до пробудження національної свідомості українців й відповідно створить передумови для повстання проти окупаційного режиму. А. Гітлер радикально висловлювався з цього приводу таким чином: "У кращому разі їм можна дозволити вивчити не більше, ніж зміст дорожніх знаків. Вивчення географії має бути обмежене одним реченням: столиця рейху – Берлін. Математика і подібні до неї науки взагалі не потрібні" [2, с.14]. Офіційну думку щодо цієї сфери життєдіяльності окупованих територій було висловлено поплічником А. Гітлера рейхсфюрером СС Г. Гімлером напередодні війни. Освітня політика розглядалася ним "як складова частина онімечування й поневолення європейського Сходу. Для ненімецького населення на Сході не повинно бути ніяких шкіл, крім чотирирічної початкової школи. Початкова школа має ставити за мету навчання учнів тільки лічбі максимум до 500 та вмінню розписатися, а також вчити тому, що покірність німцям, старанність та слухняність є божою заповіддю. Вміння читати я вважаю необов'язковим. Щорічно повинна проводитися фільтрація дітей у віці 6-10 років для відбору повноцінних і неповноцінних дітей" [1, с. 82].

Іншої думки дотримувався міністр східних територій А. Розенберг, який висловив свою позицію у розпорядженні від 10 квітня 1942 р. "Про ставлення до культури українців". Головною метою, яку переслідували нацисти на захопленій території, було залучення українського населення до добровільного співробітництва, що вимагало "терплячого ставлення до властивої їм культури. Надмірне обмеження культурних проявів українців може потягти за собою не радісне ставлення до праці, а відразу до неї, замість привернення населення на свій бік – пасивний опір" [9, арк. 172].

На момент початку війни планів, які б давали чіткі, однозначні інструкції щодо діяльності окупаційної влади в освітній сфері не існувало. Тому після окупації України новою владою було вжито заходів щодо налагодження роботи системи освіти, яка набула суттєвих змін. Для організації цього процесу німецька окупаційна адміністрація планувала використати допоміжні українські адміністрації. З цією метою при обласних та районних управах створювалися відділи культури та освіти, яким підпорядковувалися всі загальноосвітні та культурні заклади, а також інспектури освіти, що мали втілювати в життя вказівки вищезазначених відділів.

Практичні кроки в реалізації освітньої політики на окупованій території України розпочалися розпорядженням про шкільництво А. Розенберга від 8 грудня 1941 р. Даний документ ще раз продемонстрував ставлення нацистського керівництва до освітніх потреб населення: дозволялося проводити заняття у молодших класах початкової школи, а також в усіх технічних, сільськогосподарських та лісових професійних школах, на курсах професійного навчання жінок з домашнього господарства, крою та шиття, медицини та гігієни.

Відповідно до деяких пунктів цього документу не дозволялося проводити заняття у вищих навчальних закладах, університетах, школах вищого ступеню – гімназіях, ліцеях та аналогічних загальноосвітніх навчальних закладах, середніх школах – семінаріях, загальноосвітніх середніх школах. Уже відкриті навчальні заклади такого роду необхідно було закрити, тому що нацисти вважали вищу освіту не потрібною для населення окупованих територій. Обов'язковою передумовою для відкриття навчальних закладів була перевірка викладацького складу і засобів навчання контрозвідкою [10, с. 368].

Ситуація в освітній сфері змінилася на початку 1942 р., коли відбулося коригування попереднього розпорядження А. Розенберга про шкільництво, оскільки пріоритетним напрямком для окупаційної влади стала початкова освіта, окремі напрями середньої спеціальної освіти й дозволялося навчання в деяких вищих сільськогосподарського спрямування, окремих галузях промисловості та вчителів. У зв'язку з цим на окупованій території набуло чинності загальне положення про систему освіти, що передбачало поділ навчально-виховних закладів на наступні типи: дошкільного виховання, нижчі школи, середні та вищі.

Школи нижчого типу складалися з двох ступенів: початкові та загальні (українські народні) школи. Початкова школа була першим ступенем загальної школи: до неї приймалися діти віком 6-7 років. Тривалість навчання у початковій школі становила 4 роки, в українській народній – 7 років. Планувалася обов'язковість і безкоштовність загальної освіти для всіх дітей. Фактично, перед школою постало завдання

виховати українську молодь на нових життєвих позиціях та цінностях з метою формування позитивного сприйняття українським народом “нового ладу”.

До типу середніх шкіл належали гімназії гуманітарного та реального напрямку, різного роду фахові школи (середньо-технічні школи, колежі, семінарії тощо). Навчання в гімназіях було платним. Тривалість навчання становила 3-5 років.

До типу вищих шкіл належали академії (сільськогосподарські, промислові, духовні тощо), інститути (педагогічні, політехнічні, сільськогосподарські та інші), університети. Навчання тривало 3-6 років та було платним [11].

У відповідності з існуючим положенням у м. Запоріжжі відкрилися дитячі ясла та садки, а також дитячі будинки. Невиконання розпорядження про організацію роботи ясел та дитячих садків передбачало дисциплінарну відповідальність старост управ [12, арк. 54]. За окупаційний період у місті працювало від 5 до 8 дитячих садків, двоє ясел і будинок для безпритульних. У м. Запоріжжі станом на січень 1942 р. працювало 3 дитячих садки, які відвідували 175 дітей (один у старій частині міста (№7), два – у новій (№4 та №5), дитячі ясла, один будинок для виховання сиріт, в якому на травень 1942 р. знаходилося 40 дітей. У дитсадку №7 існувало 2 групи: молодша (28 дітей) та старша (27 дітей), серед яких: хлопчиків – 30, дівчаток – 25. За віком 3 -4 роки – хлопчиків – 12, дівчаток – 10; 4 -5 років – хлопчиків – 8, дівчаток – 5; 5-6 років – 10 та 10; за національним складом: українців – 40, росіян – 15. У новій частині міста по дитячим садкам, ситуація була дещо іншою: дитсадок № 4 – 3 групи – 60 дітей, дитсадок № 5 – 2 групи – 60 дітей [13, арк.4]. До дитячих садків приймалися діти репресованих більшовицькою владою, напівсироти та діти робітників. Особливістю функціонування дошкільних закладів було їх фактичне існування за рахунок добродійних пожертвуваль, плати батьків та обмежених фінансових можливостей допоміжних українських адміністрацій, тому що окупаційна влада коштів на їх утримання не виділяла. Плата за перебування дітей в яслах становила з 1 грудня 1942 р. 75 крб. на місяць, якщо батьки дитини заробляли від 300 до 500 крб., 25 крб. – для батьків з доходом 300 крб. Сім'ї, що відносилися до категорії “зовсім незабезпечених”, звільнялися від сплати [14, арк. 46]. Отже, дошкільними дитячими закладами була охоплена лише незначна кількість дітей.

Питаннями функціонування освіти в окупованому місті займалися відділ народної освіти міської управи і комендант міста (штадткомісар). Фактично з перших днів окупації на них покладалося завдання вирішувати серйозні кадрові, фінансові та матеріально-технічні проблеми.

Навчання проводилось за навчальними програмами, що затверджувалися на рівні окремого міста, що мало власне управління, чи округу (“гебіту”), й видавалися вчителям та завідуючим школами органами управління шкільною справою. Важливі інструктивні матеріали надходили до Запоріжжя з області (Генерального комісаріату “Дніпропетровськ”).

Для початкової школи практично незмінними, у порівнянні з довоєнними, залишались програми з арифметики, географії, малювання та інших дисциплін. Випускними класами вважалися 4 та 7. По закінченню 4 класів складався іспит з рідної мови та арифметики, після 7 класів – рідна мова і математика. Як і за совєтської влади, навчальний рік починався з 1 вересня і закінчувався 31 травня, тобто складався з 35 робочих тижнів; зберігався поділ на 4 чверті, навчання 5 днів на тиждень, тривалість уроку – 45 хвилин [15, арк. 7].

Навчання починалося з 7 років. Кожен батько повинен був надсилати до школи в обов'язковому порядку дітей 7-14 років. Відвідування учнями шкіл суворо контролювалося місцевими органами влади, підтвердженням чого є постанова Мелітопольської міської управи від 2 грудня 1942 р. “Про невідвідування школи школярами без поважної причини”, яка передбачала штраф 25 крб. у разі, коли батьки відмовлялися відправляти своїх дітей до школи. При повторному невиконанні наказу постановою передбачалася примусова праця терміном до 5 днів або штраф 500 крб. [16, арк. 6].

Головним критерієм під час комплектування шкіл педагогічними кадрами нова влада визначила не кваліфікацію учителя та стаж його роботи, а саме його політичну благонадійність. Це робилося для того, щоб відновлена освіта виправдала покладені на неї ідеологічні завдання. При формуванні педагогічних колективів перевага надавалася особам, відомими своїми антирадянськими поглядами, а передових учителів, які отримали визнання та відзнаки за педагогічну діяльність за часів совєтської влади, до роботи не допускали. До посадових обов'язків директорів шкіл відносилось: вилучати з вжитку комуністичні підручники, відвідувати уроки учителів та контролювати їх роботу.

Методика виховної роботи постійно обговорювалася на спеціальній нараді вчителів, яка функціонувала при відділі освіти та культури. На таких нарадах вчителям також видавалися вказівки щодо виховної роботи, в яких авторитет вчителя був безперечним й не підлягав обговоренню. Окрім надання знань та практичних навичок учням, основні завдання вчителя полягали у наступному: “привчити дітей до сумлінної праці [...], виховати любов до батьківщини [...], пошану до релігійних почуттів людини [...], любов до рідного краю та дружні почуття до великого німецького народу, що визволив Україну від більшовицької неволі [...]”. Вчитель мусить прагнути виховати людину [...] готову віддати свої сили для розвитку й добробуту України під керівництвом Великонімеччини [...]. Обов'язок вчителя - [...] привчати дітей до ввічливості, охайності, слухняності й покірливості [...]” Вчитель мусить “бути добрим прикладом в усьому”, мати “авторитетне слово без політиканства”, “боротися з брехнею, з грубим матеріалізмом та егоїзмом, з наслідками більшовицького панування” [17, арк. 9]. Враховуючи плани нацистів, на вчителів покладалося завдання втілювати в життя ідеологічні програми нацистської верхівки й виховувати у дітей, як майбутньої робочої сили, ввічливість до німецької влади, охайність та чіткість виконання поставлених перед ними завдань й поступове перетворення українців на націю підданих рабів.

Суворій регламентації піддавалася навчальна та навчально-методична література. У вересні 1941 р. за виданою директивою у рейхскомісаріаті заборонялося користуватися навчальними планами, програмами, підручниками, навчальними посібниками, учнівськими бібліотеками, наочними посібниками (фільмами, картами, картинами тощо), виданих за советських часів. Виняток складали лише деякі підручники з арифметики, природознавства та фізичної географії. Вилученню з навчального процесу підлягали книги класиків марксизму-ленізму, Й. Сталіна, Ж.-Ж. Руссо, Ч. Дарвіна, М. Бажана, О. Корнійчука, А. Малишка, І. Микитенка, М. Рильського, Ю. Смолича, В. Сосюри, П. Тичини, В. Винниченка, Н. Забіли, Шолом-Алейхеа тощо [8, с. 8]. У школах дозволялося використовувати советські підручники, навчальну та іншу літературу, тільки "очищену від більшовицької агітації". Відділи освіти при міських управах запропонували учителям викреслити з советських підручників інформацію стосовно советської влади, комуністичної партії, вождів, і тільки після проведеної відповідної роботи, з цими підручниками дозволялося працювати [18, арк. 93].

У навчальному процесі вчителі керувалися також нормативними актами окупаційної влади, які поступово ставали все жорсткішими. У відповідності з розпорядженнями штабу рейхслайтера А. Розенберга від 15 грудня 1942 р. та рейхсміністра окупованих східних територій від 25 березня 1943 р. запроваджувався новий порядок зберігання й використання советської літератури, української та російської, виданої до 1917 р. У рейхскомісаріаті "Україна" був затверджений список небажаних авторів, який складався з наступних розділів: "Небажані українські автори", "Небажані українсько-жидівські автори", "Небажані жидівські автори", "Небажані советські письменники", "Небажані німецькі та жидівські автори, твори яких були перекладені на українську або російську мови". Згідно з директивами штабу рейхслайтера Розенберга від 30 червня та 14 листопада 1943 р. для всіх окупованих східних територій затверджувалися: два списки дозволених творів (374 твори) та три списки заборонених творів (понад 600 творів). Також німецькими вченими було розгорнуто кампанію критики советських підручників і советської методики викладання, у ході якої широко використовувалися й твори відомих українських учених (Г. Ващенко, П. Штепи та ін.). Критикуючи советську систему навчання, відзначалася часта зміна методик і програм, високий відсоток комуністів серед директорів й вчителів шкіл, та спрямованість не на знання, а на відданість партії [8, с. 9].

В одній з доповідей невідомого службовця від 13 жовтня 1941 р. повідомляється, що на окупованій території України було введено обов'язкове навчання для німецьких дітей (фольксдойче) 8 років, українських – 4 роки, російських дітей - 3 роки [19, арк. 1]. Після зміни влади в місті досить швидко був відновлений навчальний процес і вже до зими розпочали роботу 19 шкіл у старій частині міста (початкові, неповні середні та середні) та 21 - у новій [20, арк. 15]. Протягом 1942 р. початкові школи працювали нерегулярно. Це було пов'язано не тільки з ситуацією на окупованій території (просування окупаційних військ по українській території, і як наслідок проблема забезпечення житлом і розташування військ на підкореній території), а також з розпорядженнями і ставленням вищого керівництва до системи освіти в Україні взагалі. Зокрема, за даними оперативного зведення від 22 травня 1942 р. "в багатьох населених пунктах школи працювали лише протягом від 1 до 3 місяців, а потім приміщення шкіл були зайняті німецькими військами" [21, арк. 94]. У березні 1942 р. у старій частині міста працювало 18 шкіл, а у новій - 15 [20, арк. 15]. З 9 середніх шкіл, що працювали в Запоріжжі наприкінці 1941 р., у 1942 р. залишилися лише дві, німецькі – по одній в обох частинах міста [22, арк. 9]. Змінювалася також кількість учнів: у березні 1942 р. в Старій частині міста навчалось 5795 дітей, у березні 1943 р. – 5933; в Новій частині м. Запоріжжя відповідно 3380 (березень 1942 р.) та 3310 (березень 1943 р.) [20, арк. 15].

Відкриття шкіл на окупованих територіях та навчання в них учнів мало бути підпорядковане меті політичної соціалізації молоді. О. Жосан визначає дві основні причини звернення уваги окупаційної влади до освітнього процесу: 1) трудова повинність на окупованих територіях починалася з 14-ти років, а до цього віку молодь ніяк не була соціалізована; 2) воєнний час сприяв розвитку підліткової злочинності, а школа могла організувати і взяти молодь під контроль [8, с. 9]. Тому регламентації підлягав не тільки навчальний процес, а й вільний час учнів, які у період весняних та літніх канікул залучалися до роботи у сільському господарстві. З метою усунення байдкування підлітків на вулицях фельдкомендатури видавали такі розпорядження: "учні до 13 років повинні були знаходитися під наглядом вчителів; учні від 13 років - допомагати в сільському господарстві, в ремісництві, торгівлі, промисловості; літні канікули відкладалися на час збирання врожаю з 1 по 31 серпня" [23, с. 4]. Також були передбачені "Правила поведінки учнів та дітей шкільного віку поза школою" [23, с. 4].

У міській газеті "Нове Запоріжжя" друкувалося багато повідомлень та оголошень стосовно умов навчання та роботи педагогів у школах. З метою заощадження матеріальних ресурсів, потрібних для оплати роботи педагогів, зменшувалася кількість класів, в яких нараховувалося до 42 учнів. Стосовно ж економії матеріального забезпечення, то ремонту підлягало лише тільки те обладнання, яке було необхідне. Для економії палива, навчання проводилося в дві, або три зміни. Якщо температура у класі становила менше 15°C, то заняття припинялися [24, с. 4].

Не можна не відзначити той факт, що, крім звичайних, існували також і спеціалізовані школи для неповноцінних дітей. Зокрема, для дітей з вадами слуху або дітей з мовними дефектами відкривалися школи для глухонімих. За повідомленням інспектора профтехосвіти К. Карцева для школи глухонімих у Запоріжжі, що була заснована ще у 1903 році, були створені більш "сприятливі умови", ніж за советських часів, а саме: організовані робочі майстерні. На 18 січня 1942 р. у школі навчалось 68 учнів, 45 з яких жили в інтернаті, і 23 учні поза його межами [25, с. 4].

Отже, незважаючи на відсутність чіткої позиції серед нацистського керівництва щодо освітнього процесу на захоплених територіях у роки Другої світової війни, шкільна освіта продовжувала функціонувати. В

окупованому Запоріжжю були відкриті початкові та українські народні школи, що свідчило про те, що окупанти "опікувалися" дітьми шкільного та дошкільного віку. Але подібна "опіка" мала на меті виховати відданих та покірних Третьому рейху підлеглих, перетворити українську націю на рабів, які мали працювати. Організація навчального процесу, особливості роботи педагогічного колективу, зміст навчання й, навіть, організація дозвілля школярів свідчить про складні умови функціонування шкільної освіти за доби нацистської окупації.

Джерела та література

1. Ленська В.В. Фашистська шкільна політика на окупованій території України / В. В. Ленська // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – С. 81–86.
2. Потильчак О. Професійне навчання і підготовка трудових резервів в Україні в період німецько-фашистської окупації (1941–1944 рр.) / О. Потильчак. – К.: Міжнародна фінансова агенція, 1998. – 36 с.
3. Єржабкова Б. Шкільна справа та політика в рейхскомісаріаті "Україна" (1941–1944) у світлі німецьких документів / Б. Єржабкова [пер. з німецької мови]. — К.: Наук. думка, 2008. — 272 с.
4. Ревергук В. Я. Полтавщина в роки Другої світової війни (1939–1945) / В. Я. Ревергук. – Полтава, 2004. – 288 с.
5. Слободанюк М.А. Рух Опору на Дніпропетровщині в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945) / М. А. Слободанюк. – Дніпропетровськ: Оксамит-Текс, 2005. – 294 с.
6. Олійник Ю.В., Завальнюк О.М. Нацистський окупаційний режим в генеральній окрузі "Волинь-Поділля" (1941–1944 рр.) / Ю. В. Олійник, О. М. Завальнюк. - Хмельницький: Поліграфіст-2, 2012. – 320 с.
7. Запорізький рахунок Великої війни. 1939–1945 / Ф. Г. Турченко, В.М. Мороко, О.Ф. Штейнле, В.С. Орлянський [та ін.]; Ф.Г. Турченко (наук. ред.). – Запоріжжя: Просвіта, 2013. – 416 с.
8. Культура в роки війни: період окупації (Історія України, 11 клас) [навчально-методичний посібник] / укладач О.Е. Жосан. – Кіровоград: КЗ "КОІППО ім. В. Сухомлинського", 2015. – 100 с.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.КМФ-8 – Оп.1. – Спр.180.
10. Україна в Другій світовій війні у документах / Упор. В. М. Косик [Збірник німецьких архівних матеріалів; у 4 т.]. - Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львівський національний університет ім. І. Франка, Інститут української археографії і джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1997. – Т.1. – 384 с.
11. Державний архів Київської області. - Ф.Р-2412 – Оп.2 – Спр.175. – Арк. 64; Державний архів Дніпропетровської області (далі ДАДО). – Ф.Р-2443 – Оп.1. – Спр.69. – Арк. 82.
12. ДАДО. - Ф.2311. – Оп.1. – Спр.104.
13. Державний архів Запорізької області (далі ДАЗО). – Ф.Р-1433. – Оп.1. – Спр. 403.
14. ДАЗО. – Ф. Р-1433. – Оп. 1. – Спр. 604.
15. ДАЗО. – Ф.Р-1433. – Оп. 1. – Спр. 369.
16. ДАЗО. – Ф.Р-3061. – Оп. 1. – Спр.3.
17. ДАЗО. – Ф. Р-1433. – Оп. 1. – Спр. 369.
18. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.23. – Спр.124.
19. ЦДАВО України. – Ф.3676. – Оп.4. – Спр.46.
20. ДАЗО. – Ф.Р-1433 – Оп. 1. – Спр. 243.
21. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.12.
22. ДАЗО. – Ф.Р-1433 – Оп. 1. – Спр. 401. – Арк. 9.
23. Нове Запоріжжя. – 1942. – 18 червня.
24. Нове Запоріжжя. – 1942. – 15 січня.
25. Нове Запоріжжя. – 1942. – 18 січня.

Спудка И. Н., Турчина Л. В. Школьный процесс как способ формирования подчиненных Третьего рейха (на примере г. Запорожья)

В статье авторы анализируют политику немецкой оккупационной власти в сфере школьного образования в г. Запорожье. На оккупированной территории города были открыты начальные и украинские народные школы с целью установления тотального контроля над самыми юными категориями населения. Политика немецкого командования носила непоследовательный и ограниченный характер и не достигла желаемых результатов. Раскрыты особенности функционирования школ, политики оккупационной власти в отношении подбора педагогических кадров и возложенных на них новой властью заданий.

Ключевые слова: Третий рейх, оккупация, школьное образование, Запорожье

Spudka I. N., Turchina L. V. School process as a mode of forming subordinates for the Third Reich (on an example Zaporizhzhya city).

The German occupation policy in the field of school education on the territory of Zaporizhzhya are analyzed in the article. Elementary schools and Ukrainian people's schools were opened on the occupied territory of the city in order to establish total control over the youngest classes of population. The policy of German command in the sphere of education was inconsistent and limited and didn't reach the set aims. There were researched specifics of functioning of schools, as well as peculiarities of occupation policy in regard to the selection of pedagogical staff and tasks entrusted with them by the new authority.

Keywords: Third Reich, occupation, school education, Zaporizhzhya.